TILSHUNOSLIKDA UMUMIY TAHLIL TUSHUNCHASI

Qodirova Nargiza Abdusattor qizi
Farg‘ona davlat universiteti tilshunoslik
kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi
e-mail: nargizaqodirova1993@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda lingvistikada tahlil qanday bo‘lishi va bu orqali komponent tahlil haqida bilib olish yoki tushunish uchun tasavvur paydo bo‘ladi. Komponent tahlil tushunchasi haqida o‘zbek tilshunosligidagi tadqiqotlar ot leksemalari bo‘yicha oz bo‘lganligi mavzuni o‘rganish qamrovini kengaytiradi. Maqolada tahlil uchun zarur bo‘limlar, qonun-qoidalar jamlangan.

Kalit so‘zlar: tahlil, morfologik, grammatik, sifatli, komponent, obyektiv tahlillar.

Аннотация: В данной статье рассматривается, каким образом проводится анализ в лингвистике и как через это можно получить представление или понимание компонентного анализа. Исследование понятия компонентного анализа в узбекском языкознании на материале именных лексем является ограниченным, что расширяет область изучения данной темы. В статье собраны необходимые разделы, правила и принципы, применяемые при анализе.

Ключевые слова: анализ, морфологический, грамматический, качественный, компонент, объективные анализы.

Abstract: This paper discusses how analysis is conducted in linguistics and how it helps to form an understanding of component analysis. Research on the concept of component analysis in Uzbek linguistics, particularly based on noun lexemes, is limited, which broadens the scope of this study. The article compiles the essential sections, rules, and principles required for linguistic analysis.

Keywords: analysis, morphological, grammatical, qualitative, component, objective analyses.

Tildagi mavjud har qanday funksional uslub tomonidan ifoda etilayotgan xabar kabi badiiy asar matni ham nutq aktining birin-ketin keluvchi tanlangan majmuasi deb qarash mumkin. Bu esa o‘z navbatida bir qator obyektiv va subyektiv ,shaxsga nisbatan aloqador bo‘lgan faktorlar bilan izohlanadi. Tilga olib o‘tilgan faktorlarning ta’siri ko‘proq ikki xil

nutqda namoyon bo‘ladi. Bu ikki xil nutqning birinchisi, situatsiya bilan, norasmiyligi bilan xarakterlanadi.

Tahlil yunon tilidan – ajralish, parchalanish – predmetni hodisa, jarayonni, predmetning xususiyatlarini yoki predmetlar o‘rtasidagi munosabatlarni qismlarga: belgilar, xususiyatlar, munosabatlar tarkibiy qismlarga yoki amaliy ravishda ajratish tartibiga ajratishga asosiy e’tibor qaratilsa,[1,b-23] tarjima lug‘atlarida 1 tahlil ilmiy tekshirish (tadqiqot) usuli; obektiv voqelikni ilmiy bilish, o‘rganish vositasi; 2 analiz, tahlil; tahlil qilish; kolxozning xo‘jalik faoliyatini tahlil qilish; – badiiy asar tahlili; badiiy asarni tahlil qilish; 3 tahlil, tekshirish (moddalarning tarkibiy qismlarini aniqlash); – sifatiy tahlil; – miqdoriy tahlil; – spektral tahlil; – qon tahlili; qonni (qon tarkibini) tahlil qilish, tekshirish; – matematik tahlil (oliy matematikaning bir bo’limi) [2,c-31]deb ilmiy tadqiqot usuli, biror jarayonni tekshirish, moddalarning tarkibini aniqlash ma’nolariga urg‘u beriladi.

Morfologik tahlil. To‘g‘ridan-to‘g‘ri komponentlar bo‘yicha tahlil qilish. So‘zni tashkil etuvchi allofonlar va allomorflarni ma’lum bir tadqiqot darajasi uchun o‘rnatilgan strukturaviy qatorlar bilan (ya’ni, tegishli fonema va morfemalar bilan) o‘zaro bog‘lash. Grammatik tahlil. So‘zlar orasidagi grammatik bog‘lanishlarni aniqlash (mos ravishda leksiklashgan iboralar). Tahlil ikkilik tahlil. Lingvistik tahlil asta-sekin ochiladigan juft qarama-qarshiliklar qatoriga asoslanadi.

Kategoriya tahlili fe’ldagi zamon quyidagi juft qarama-qarshiliklar tizimiga keltirilishi mumkin;

a) nutq lahzasini o‘z ichiga oluvchi ish-harakatning belgilanishi nutq momentini o‘z ichiga olmagan ish-harakatga qarama-qarshi qo‘yiladi;

b) nutq momentini o‘z ichiga olmagan harakatga bo’linadi; nutq momentidan oldin sodir bo’lgan va nutq paytidan keyin sodir bo‘ladigan harakat va hokazo.

Sifatli tahlilda tilni tavsiflash usuli – analistik tizimga asoslangan mavjudlik – berilgan hodisaning chastotasi xususiyatlariga havola qilinmagan holda uning yo‘qligi asoslangan.

Komponent tahlili cheklovchi komponentlarni aniqlash komponentlar bir xil darajadagi turli til birliklarini bir-biridan ajrata oladigan differensial xususiyatlar sifatida til birligi; chorshanba segmentatsiya. Tilning minimal mazmunli elementlarini (morflarini) aniqlash va ularning axloqiy morfemalarini aniqlashga qaratilgan lingvistik tadqiqot usullaridan biri.

Nutqiy tahlili yozma matnlarni prosodik talqin qilishning obyektiv usullarini ishlab chiqish va ayrim mualliflar tomonidan afzal ko‘rgan ritmik va melodik naqshlarni aniqlashdir. Sintaktik tahlil ta’lim yoki ilmiy maqsadlarda amalga oshiriladigan gapni uning a’zolariga ajratish, gap turini aniqlash, murakkab gapni tarkibiy qismlarga ajratish va hokazo. Subyektiv tahlil qilish. Til foydalanuvchilari tomonidan ongsiz ravishda amalga oshiriladigan va ko‘pincha noto‘g‘ri etimologiyaga, qayta parchalanishga va hokazolarga olib keladigan morfologik tahlil (so‘zning parchalanishi); qarama-qarshi obyektiv tahlil.Ingliz tilidagi matnni tahlil qilish matnlarni stilistik tahlil qilish va talqin qilish, matnlarni tushuntirish. Xorijiy til darslarida matnlarni stilistik tahlil qilish va izohlash uslubiy texnika sifatida qabul qilingan.

Transformatsion tahlil. Har xil turdagi sintaktik birliklarni o‘zgartirish qoidalarini ishlab chiqish va ularni elementar, “yadroli gaplar”ga qisqartirishdan iborat sintaktik tahlil turi.Tillarning miqdoriy tahlili.Til tadqiqotining statistik usuli. Yaxlit tahlil usuli. Integral usul bilan bir xil. Grammatik munosabatlarni ifodalashning perifrastik (tasviriy) usuli bilan tavsiflangan analitik tillarning morfologik tuzilishi; qarama-qarshi sintez (ikki qiymatda)dan o‘tkazish va tahlil qilish uchun sintez [3, b-352].

Lingvistik tahlil o‘zbek tilshunosligining nazariy bo‘limlarini sistemali o‘rganishning maqbul usullaridan biridir. Tahlil jarayonida til faktlari haqidagi nazariy ma’lumotlar, grammatikaning qonun-qoidalari konkret misollarda amaliyotga tatbiq qilinadi. Tahlil etuvchi har bir til faktining nazariy asoslarini puxta egallashga intiladi, Til hodisalari lingvistik tahlil asosida amaliy o’rganiladi. Lingvistik tahlil - olingan nazariy bilimlar asosida til haqidagi har bir fanning talabiga ko‘ra aniq bir til yoki nutq birligini (so‘z yoki gapni) parchalab o‘rganishdir.Bu hodisa til o‘rganuvchilarning til hodisalarini tez va to‘g‘ri ajrata olish malakalarini egallashlarida nazariy bilimlar bilan bir qatorda lingvistik tahlil ham muhim rol o‘ynaydi [4, b-241].

Lingvistik nazariya, til sistemasi va tarixiy faktlarga asoslangan filologik tahlil.Adabiy metod,janr,badiiy-estetik prinsiplar avtor shaxsi va uning nutqiy maneriyasi va boshqa matn til ifoda vositalarining tarkibi hamda ko’rinishini belgilovchi omillardir. Lingvistik tahlil - til, nutq birliklarini uni tashkil etuvchi qismlari, mazmuni vazifasi va boshqa xususiyatlari nuqtai nazaridan tadqiq etish, til (nutq) birliklarining aniq holatini belgilash. Masalan, **hosildorlikni** so‘zida ikki asil til hodisasi mavjud bo‘lib, u xuddi shu hodisalar nuqtai nazaridan tahlil etilishi mumkin: 1) so‘z yasalishi hodisasi; 2) shakl yasalish hodisasi (morfologik hodisa). Bu so‘zda ikkita yasama so‘z mavjud bo‘lib, so‘z yasalishi tahlilida har bir yasama so‘zning tarkibi va bu tarkibiy qismlarning mohiyati vazifasi, ma’nosi va shakli belgilanadi. Bunda hosildor yasama so‘z ekani, u so‘z yasalish asosi hosil va so‘z yasovchi -dor qo‘shimchasidan iborat tarkibiy qiymatga egaligi, so‘z yasalish asosi (hosil) ot turkumiga oidligi, -dor qo‘shimchasining qaysi turkumga oid so‘zdan qaysi turkumga mansub so’z va qanday ma’noli so‘z yasashi hamda uning boshqa xususiyatlari qayd etiladi. Hosildorlik yasama so‘zining tahlili ham xuddi shu tarzda olib boriladi, ya’ni u yasama so‘z ekani, unda hosildor so‘z yasalish asosi, -lik so’z yasovchi qo’shimcha ekani, shuningdek, bu qo‘shimchaning ma’nosi va boshqa xususiyatlari qayd etiladi. Morfologik tahlilda hosildorlik so’zining ot ekanligi, -ni qo‘shimchasi shu so‘z (ot)ning tushum kelishik shaklini yasalishi, uning ma’nosi va shaklini qayd etiladi [5, b-59].

Xulosa qilib aytganda yer yuzidagi barcha tillar morfologik nuqtai nazardar tadqiq etilib, ularning manbalari va boshqa tillar bilan munosabatlari, yaqinligi xususida to‘xtalib o‘tiladi. O‘zbek tilining morfologiyasiga kelsak, u aggiutinativ til, ya’ni so‘z oxiriga qo’shimcha qo‘shish yo‘li bilan so‘z va shakl yasaluvchi til bo‘lgani uchun so‘z yasalishi hamda uning o‘zgarishida o‘zak, negiz, qo‘shimcha, ularning birlashishi boshqa tillarga ko‘ra ancha farqli va o‘ziga xosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Русча-ўзбекча луғат, икки томли, I том, –Тошкент: Сов.Энциклопедияси, 1983, b-23.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов, Изд. 2-ое, стереотип, –М., Сов. Энциклопедия, 1969, с-31.
3. Философский энциклопедический словарь/Гл. Редакция: Л.Ф.Ильичева, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г.Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983, b-352.
4. Жеребило Т.В. Термины и понятия: Методы исследования и анализа текста: Словарь-справочник. – Назрань: Пилигрим, 2011, b-241.
5. Mengliyev.B, Hozirgi o‘zbek tili.tafakkur bo‘stoni –Toshkent, 2018, b-59.